

Ramil Vəkil oğlu HÜSEYNOV

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru,
AR Maliyyə Nazirliyi yanında Dövlət Xəzinədarlıq
Agentliyinin Daxili Nəzarət və Monitoring şöbəsinin müdiri.
E-mail: ramil_live@live.ru

ÖLKƏNİN MALİYYƏ BAZARINDA DAXİLİ NƏZARƏT VƏ MONİTORİNG MƏXNİZMLƏRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi – ölkənin maliyyə bazarında daxili nəzarət və monitoring mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi tədbirlərinin tədqiqindən ibarətdir. Bu məqsədlə Azərbaycanda maliyyə bazarlarının fəaliyyətinin gücləndirilməsi problemləri araşdırılmışdır. Daxili nəzarət və monitoring mexanizmlərinin mahiyyəti açıqlanmışdır. Azərbaycanda maliyyə bazarının əsas növlərindən biri kimi qiymətli kağızlar bazarı təhlil edilmişdir. Dövlət istiqrazlarının və MB notlarının nominal üzrə dövriyədəki həcmi verilmişdir. Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyinin fəaliyyəti ilə bağlı materiallar məqalədə yer almışdır. Hazırkı şəraitdə ölkənin maliyyə bazarında daxili nəzarət və monitoring mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflər verilmişdir.

Tədqiqatın metodu – kimi bir sıra elmi metodlardan - elmi abstraksiya, analiz, sintez, müqayisə və ümumiləşdirmə metodlarından istifadə edilmişdir. Bunlarla bərabər, maliyyə bazarında daxili nəzarət və monitoring mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi problemlərinə dair mütləq tədqiqatçıların əsərlərinə və rəsmi sənədlərə, metodoloji yanaşmalara diqqət yetirilmişdir.

Tədqiqatın nəticələri – məqalədə verilmiş təkliflərdən müasir dövrdə maliyyə bazarında daxili nəzarət və monitoring mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi tədbirlərində və yeni mexanizmlərin hazırlanmasında istifadə olunması imkanları vardır.

Açar sözlər: maliyyə, nəzarət, monitoring, maliyyə bazarları, daxili nəzarət, monitoring mexanizmləri.

UOT: 336.1:336.1.07

JEL: G30; O16

DOI: <https://doi.org/10.54414/IOXZ2801>

Giriş

Qeyd edək ki maliyyə bazarlarının inkişaf etdirilməsi və fəaliyyətlərinin gücləndirilməsi müasir iqtisadiyyatın inkişafının davamlılığını və rəqabət qabiliyyətini təmin edən əsas amillərdən biridir. Yerli və global iqtisadi münasibətlərin dinamika fonunda maliyyə bazarlarının rolu getdikcə artmaqdadır. Bu bazarlar maliyyə vəsaitlərinin real sektorla əlaqələndirilməsi, investisiyaların istiqamətləndirilməsi, risklərin idarə olunması və likvidliyin təmin edilməsi funksiyalarını yerinə yetirir. İnkişaf etmiş maliyyə bazarları dövlətin iqtisadi siyasətinin reallaşdırılması, biznes mühitinin təkmilləşdirilməsi və ölkə vətəndaşların maliyyə resurslarına çıxış imkanlarının artırılması baxımından strateji önəm daşıyır. Bu bazarlar yalnız kapital axınlarını tənzimləmək və investisi-

yaların cəlb olunmasına şərait yaratmaqla kifayətlənmir, həmçinin maliyyə vasitəçiliyini təkmilləşdirərək iqtisadi artım üçün əlverişli mühit formalaşdırır.

Azərbaycanda maliyyə bazarlarının fəaliyyətinin gücləndirilməsi ölkənin ümumi iqtisadi tərəqqisinin əsas hərəkətverici qüvvələrindən biri hesab olunur. Bu bazar kapitalın düzgün yönləndirilməsi üçün vasitə kimi çıxış edir, resursların daha səmərəli şəkildə istifadə olunmasına şərait yaradır və investisiya mühitini stimullaşdırır. Bu proses yeni iş yerlərinin yaradılmasına və yoxsulluğun azaldılmasına müsbət təsir göstərir. Güclü və sabit maliyyə bazarı xarici sərmayədarların diqqətini cəlb etməklə yanaşı, ölkənin beynəlxalq iqtisadi aləmdə mövqeyinin güclənməsinə də töhfə verir. Odur ki, ölkənin maliyyə

bazarında daxili nəzarət və monitorinq mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi əsas şərtlərdəndir [1, s.8-9].

Daxili nəzarət dedikdə, maliyyə qurumlarında mövcud olan risklərin aşkara çıxarılması, qarşısının alınması və effektiv şəkildə idarə olunması məqsədilə tətbiq olunan idarəetmə strukturları, prosedurlar və siyasətlər sistemi başa düşülür. Bu sistem istənilən maliyyə institutunun, xüsusilə də bankların, sığorta şirkətlərinin və investisiya fondlarının effektiv və şəffaf fəaliyyət göstərməsi üçün əsas təminat mexanizmi rolunu oynayır. Ölkənin maliyyə bazarında daxili nəzarətin zəruriliyi dərin hüquqi, institusional və iqtisadi aspektlərə əsaslanır və onun mövcudluğu maliyyə sabitliyinin qorunmasında önəmli rol oynayır.

Daxili nəzarət yalnız maliyyə-mühasibat hesabatlarının düzgünlüyünü yoxlamaqla məhdudlaşmır, həmçinin iqtisadi təhlil aparmaq, maliyyə strategiyalarını formalaşdırmaq və idarəetməyə dair məsləhətlər təqdim etmək kimi sahələri də əhatə edir. Təsərrüfat əməliyyatlarının uçotunun düzgün aparılması, maliyyə hesabatlarının dəqiq hazırlanması, vergi və maliyyə məsələləri üzrə tövsiyələrin verilməsi daxili nəzarətin əsas funksiyalarındandır. Bundan başqa, kənar auditorlarla effektiv əlaqələrin qurulması və əməkdaşlığın idarə olunması da daxili nəzarət çərçivəsində reallaşdırılır [2, s.128].

Maliyyə bazarlarında iştirak edən qurumlar üçün daxili nəzarətin tətbiqi strateji önəm daşıyır. Çünki, belə bir sistem ölkədə maliyyə fırıldaqçılığının, dələduzluqların, pul yuyulması hallarının və digər sui-istifadə formalarının qarşısını almaqda əvəzsiz vasitədir. Həmçinin, effektiv daxili nəzarət bazarda şəffaflığın təmin olunmasına kömək edir, investorların inamını artırır və kapital axınının daha səmərəli şəkildə yönləndirilməsinə əlverişli şərait yaradır.

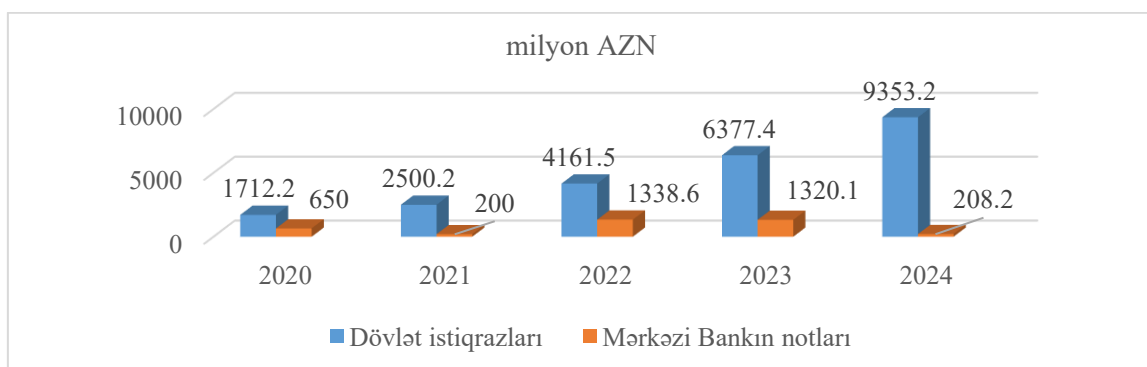
Azərbaycanın maliyyə bazarında daxili nəzarət və monitorinq mexanizmlərinin fəaliyyəti proseslərinin tədqiqi və təhlili

Hazırda Azərbaycanda maliyyə bazarının əsas növlərindən biri qiymətli kağızlar bazarı (QKB) olduğundan onun əsas göstəricilərindən olan dövlət istiqrazlarının və Mərkəzi Bank (MB) notlarının

nominal üzrə dövriyədəki həcmnin təhlilini aparaq. Bu istiqraz və notlar dövlətin və ya MB-nin borclanma alətləri kimi çıxış edir. Belə ki, dövlət və ya MB müəyyən müddətə və faizlə borc alır və həmin müddət başa çatdıqda nominal dəyəri geri qaytarır. Nominal üzrə dövriyədəki həcmnin təhlili bu kağızların bazardakı rolunu, investor marağını və ümumilikdə makroiqtisadi sabitliyə təsirini müəyyənləşdirməyə imkan verir. Dövlət istiqrazlarının dövriyədə olan nominal həcmi əsasən dövlət büdcəsinin kəsiri ilə bağlı olur. Dövlətin gəlirləri xərclərini qarşılamak üçün yetərli olmazsa, bu zaman dövlət istiqrazları buraxılaraq daxili və ya xarici investorlar tərəfindən alın bilər. Nominal həcmnin artması dövlət borclanmasının artdığını göstərir ki, bu da fiskal dayanıqlılığa dair suallar yarada bilər. Həmçinin, dövlət istiqrazlarına olan tələb yüksəkdirsə, bu, bazarda sabitlik və dövlətin etibarlılığına inamın olduğunu göstərir. Əks halda, tələbin azalması istiqraz faizlərinin artmasına və borclanma xərclərinin yüksəlməsinə səbəb ola bilər.

MB notları isə əsasən monetar siyasət aləti kimi istifadə olunur və onların buraxılışı MB-nin pul kütləsini tənzimləmək məqsədinə xidmət edir. Əgər iqtisadiyyatda artıq likvidlik müşahidə olunursa və inflyasiya təzyiqləri varsa, MB notlar buraxaraq bu vəsaitləri dövriyədən çıxarmağa çalışır. Nominal üzrə dövriyədəki notların həcmi isə MB-nin likvidlik idarəetməsi və faiz dərəcələrinə nəzarət strategiyasının birbaşa nəticəsidir.

Şəkil 1-dən görürük ki, dövlət istiqrazlarının nominal üzrə dövriyədəki həcmi 2020-2024-cü illər üzrə davamlı olaraq artdığı halda, MB-nin notları qeyri-bərabər artmışdır. Belə ki, 2024-cü ildə dövlət istiqrazlarının nominal üzrə dövriyyə həcmi 9353,2 milyon AZN olub ki, bu da 2020-ci ilə görə 7641,0 milyon AZN və ya 5,4 dəfə, 2022-ci ilə görə 5191,7 milyon AZN və ya 2,2 dəfə, 2023-cü ilə görə 2975,8 milyon AZN və ya 46,7% artmışdır. MB-nin notları isə həmin ildə 2020, 2022 və 2023-cü illərə görə azaldığı halda, 2021-ci ilə görə artmışdır. Azalma daha çox 2022 və 2023-cü illərə görə olmuşdur (6,4 və 6,3 dəfə).

Şəkil 1. Dövlət istiqrazlarının və MB notlarının nominal üzrə dövriyədəki həcmi [3].

Dövlət istiqrazlarının nominal üzrə dövriyədəki həcmnin davamlı artması hökumətin maliyyə bazarından daha çox vəsait cəlb etməsi və bu istiqrazlara olan investor marağının sabit qalması və ya artması ilə izah edilə bilər. Bu artım həmçinin büdcə kəsirinin maliyyələşdirilməsi, infrastruktur layihələrinin reallaşdırılması və ya dövlətin digər maliyyə ehtiyaclarının qarşılınması üçün əlavə maliyyə mənbəyi kimi istiqraz buraxılışının artırılması ilə də bağlı ola bilər. MB-nin notları isə əsasən pul-kredit siyasətinin reallaşdırılması məqsədilə buraxılır və onların dövriyədəki həcmi bir sıra amillərdən asılı olaraq dəyişə bilər. Bu notlar likvidliyin idarə olunması, faiz dərəcələrinin tənzimlənməsi və inflyasiya ilə mübarizə vasitəsi kimi istifadə olunur.

İstiqrazlar və notlar üzrə nominal dövriyyə həcmələrinin təhlili zamanı ilkin və təkrar bazar nəzərə alınmalıdır. İlkin bazarda buraxılan istiqraz və notların həcmi dövlətin və MB-nin strateji qərarlarını əks etdirirsə, təkrar bazarda onların alqı-satqısı bazar iştirakçılarının bu alətlərə olan inamını və gözləntilərini göstərir. Əgər təkrar bazarda aktiv ticarət gedirsə, bu, yüksək likvidlik və bazar iştirakçılarının riskləri diversifikasiya etmək marağı ilə bağlı ola bilər. Daxili nəzarət baxımından bu kağızların buraxılması, yerləşdirilməsi və dövriyyəsi zamanı şəffaflıq və qaydalara əməl olunması vacibdir. Dövlət və MB tərəfindən reallaşdırılan əməliyyatların hesabatlılığı təmin edilməli və bazar iştirakçılarına bərabər informasiya çıxışı verilməlidir. Hər hansı bir daxili nəzarət mexanizminin olmaması və ya zəifliyi bazarda spekulyativ risklərin artmasına, qeyri-müəyyənliklərin çoxalmasına və nəticə etibarilə bu kağızlara olan etimadın azalmasına gətirib çıxara bilər.

Bütün bunlar onu deməyə əsas verir ki, Azərbaycanda maliyyə bazarının inkişafı və dərinləşməsi fonunda daxili nəzarətin əhəmiyyəti getdikcə artır. Xüsusilə də Mərkəzi Bankın Maliyyə bazarlarında əməliyyatlar departamenti, və digər nəzarətedici strukturların fəaliyyətində daxili nəzarət sistemlərinin təşviq olunması prioritet sahələrdən biri kimi önə çıxır. Həmçinin, beynəlxalq standartlara uyğunluq və beynəlxalq reyting agentliklərinin tələblərinə cavab vermək üçün yerli maliyyə institutları daxili nəzarət sistemlərini gücləndirməyə məcburiyyətindədir.

Maliyyə bazarlarında daxili nəzarətin reallaşdırılmasında audit təşkilatları önəmli rol oynayır. Bu nəzarətin əsas məqsədi maliyyə və mühasibat hesabatlarının düzgünlüyünü yoxlamaq, həmçinin aparılmış maliyyə və təsərrüfat əməliyyatlarının mövcud qanunvericilik və normativ sənədlərə uyğunluğunu müəyyən etməkdir. Bununla yanaşı, audit prosesi çərçivəsində tədiyə və hesablaşma sənədləri, vergi bəyannamələri, maliyyə öhdəlikləri və digər tələbnamələrin də yoxlanılması təmin edilir. Audit fəaliyyəti yalnız yoxlama ilə məhdudlaşmır, o, həmçinin müxtəlif əlavə xidmətləri əhatə edir. Bunlara mühasibat uçotunun təşkili və aparılması, maliyyə hesabatlarının və gəlir bəyannamələrinin hazırlanması, maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin təhlili və proqnozlaşdırılması, mühasibatlıq sahəsində çalışan mütəxəssislərin təlimi, mövcud qanunvericilik barədə məsləhətlərin verilməsi, eləcə də auditor yoxlamasının nəticələrinə əsasən təkliflərin hazırlanması və təqdim olunması daxildir [4, s.14].

Ölkənin maliyyə bazarında monitoring mexanizmi isə iqtisadi sabitliyin və maliyyə sisteminin effektivliyinin təmin olunmasında

həlləddici rol oynayır. Əsas məqsədi bazar iştirakçılarının fəaliyyətinin şəffaflığını təmin etmək, riskləri vaxtında müəyyənləşdirmək, qanunvericiliyin tələblərinə əməl olunmasına nəzarət etmək və maliyyə sisteminin ümumi dayanıqlığını qorumaqdır. Monitoring prosesi bir neçə əsas komponenti əhatə edir ki, bunlardan əsası real vaxt rejimində məlumatların toplanması və təhlil edilməsidir. Buraya bank sektorundan, QKB-dən, sığorta, pensiya fondlarından və digər maliyyə institutlarından daxil olan hesabatlar və statistik göstəricilər daxildir. Bu məlumatlar vasitəsilə tənzimləyici orqanlar bazar iştirakçılarının fəaliyyətini qiymətləndirə və sistemli riskləri öncədən müəyyənləşdirə bilirlər. Monitoring yalnız mövcud vəziyyətin təhlili ilə məhdudlaşmır, həmçinin proqnozlaşdırma alətləri ilə gələcəkdə yarana biləcək potensial təhdidlərə qarşı qabaqlayıcı tədbirlərin reallaşdırılmasına imkan verir.

Əsas monitoring alətlərindən biri prudensial nəzarət sistemidir ki, bu, maliyyə institutlarının fəaliyyətində mövcud olan risklərin minimuma endirilməsi, onların idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi və nəticə etibarilə maliyyə sisteminin bütövlükdə stabilliyinin qorunmasının nəzərdə tutur. Beynəlxalq təcrübədə prudensial nəzarət sisteminin monitoring komponentləri Basel Komitəsinin tövsiyələri ilə tənzimlənir. Basel II və Basel III standartları çərçivəsində kapital adekvatlığı normativləri, riskin idarə olunması sistemləri və nəzarət mexanizmləri daha da təkmilləşdirilmişdir. Azərbaycanda bu yanaşmalar milli tənzimləyici orqanlar tərəfindən yerli şəraitə uyğunlaşdırılaraq tətbiq edilir. Məsələn, ölkənin Mərkəzi Bankı bu sahədə fəaliyyət göstərən başlıca qurumlar kimi maliyyə institutlarının fəaliyyətini monitoring altında saxlayaraq, risklərə qarşı proaktiv siyasət yürüdürlər.

Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi yanında Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyi haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi ölkənin maliyyə bazarında daxili nəzarət və monitoring mexanizmlərinin daha səmərəli işləməsinə mühüm töhfələr verir. Əsasnamə, dövlət maliyyəsinin idarə olunmasında şəffaflıq və hesabatlılığın artırılması üçün konkret hüquqi və təşkilati əsaslar yaradır. Bu, dövlət vəsaitlərinin istifadəsində səmərəliliyi təmin etməklə yanaşı, korrupsiya və maliyyə pozuntularının qarşısını almağa yardım edir [5].

Əsasnamənin təsdiqi ilə Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyi öz fəaliyyətində vahid standartlar və prosedurlar əsasında işləyir ki, bu da maliyyə axınlarının izlənilməsi və təhlilini asanlaşdırır. Beləliklə, maliyyə resurslarının düzgün bölgüsü və istifadəsinə nəzarət güclənir, dövlət büdcəsinin icrası daha effektiv şəkildə monitoring olunur. Həmçinin, Əsasnamə dövlət qurumlarının maliyyə hesabatlarının vaxtında və dəqiq hazırlanmasını təmin edir ki, bu da maliyyə bazarında etibarlılığı artırır. Bütün bu tədbirlər nəticəsində daxili nəzarət sistemi daha dayanıqlı və funksional olur, çünki Əsasnamə institusional strukturun və məsuliyyət bölgüsünün aydınlaşdırılmasına şərait yaradır. Bu isə maliyyə resurslarının planlaşdırılması, icrası və audit proseslərinin vahid qaydada reallaşdırılmasına imkan verir.

Ölkənin maliyyə bazarında daxili nəzarət və monitoring mexanizmlərinin tətbiqinin üstünlüklərini nəzərə alaraq onların təkmilləşdirilməsini zəruri hesab edirik. Həmin mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi üçün, ilk olaraq, bu sahədə normativ-hüquqi bazanın gücləndirilməsi zəruridir. Daxili nəzarət və monitoring mexanizmlərinin hüquqi bazası beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşdırılmalı və konkret tələblər müəyyənləşdirilməlidir. Xüsusilə korporativ idarəetmə prinsiplərinin, şəffaflıq və hesabatlılıq mexanizmlərinin normativ bazada öz əksini tapması maliyyə bazarında davranış standartlarının formalaşdırılması baxımından önəmlidir. Həmçinin, maliyyə qurumları üçün daxili nəzarət sistemlərinin minimum standartları və audit prosedurlarına dair tələblər daha sərt şəkildə tənzimlənməlidir.

Azərbaycanın maliyyə bazarında daxili nəzarət və monitoring mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Qeyd edək ki, Azərbaycanda daxili nəzarət və monitoring mexanizmlərinin daha səmərəli şəkildə təşkili məqsədilə 2019-cu il noyabrın 28-də “Maliyyə xidmətləri bazarında tənzimləmə və nəzarət sisteminin idarəedilməsinin təkmilləşdirilməsi haqqında” Qanun təsdiqlənmişdir. Bu qanunun əsas məqsədi ölkədə fəaliyyət göstərən bank, sığorta, investisiya və digər maliyyə institutlarının fəaliyyətinin daha güclü nəzarət və tənzimləmə mexanizmləri ilə idarə olunmasını təmin etməkdir. Qanun həmçinin maliyyə bazarının

iştirakçılarının fəaliyyətində şəffaflığın artırılmasını və hesabatlılıq mexanizmlərinin gücləndirilməsini nəzərdə tutur. Bu çərçivədə maliyyə institutlarının hesabat vermə qaydaları təkmilləşdirilir, onların korporativ idarəetmə standartlarına cavab verməsi üçün konkret tələblər müəyyənəşdirilir. Bu, investorların inamını artırmaqla maliyyə bazarına investisiya axınını stimullaşdırmağa xidmət edir [6].

Ölkənin maliyyə bazarında daxili nəzarət və monitoring mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsinin hüquqi əsaslarından biri kimi Maliyyə Monitoring Xidmətinin Nizamnaməsi böyük önəm daşıyır. Bu sənəd, maliyyə sistemində şəffaflığın artırılması, qanunsuz maliyyə əməliyyatlarının və xüsusilə də pulların yuyulması və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinin qarşısının alınması istiqamətində normativ hüquqi bazanı müəyyənəşdirir. Nizamnamə, Maliyyə Monitoring Xidmətinin fəaliyyət istiqamətlərini, səlahiyyətlərini, funksiyalarını və onun digər dövlət qurumları, hüquqi və fiziki şəxslərlə qarşılıqlı əlaqə mexanizmlərini tənzimləyir. Bu sənədə əsasən, xidmətin əsas vəzifələrindən biri maliyyə əməliyyatlarının izlənməsi və təhlilidir ki, bu da maliyyə bazarında risklərin vaxtında müəyyənəşdirilməsi və onların qarşısının alınması baxımından vacibdir. Nizamnamə həmçinin xidmətin məlumat toplama, emal etmə, təhlil və müvafiq qurumlara ötürmə imkanlarını da hüquqi müstəvidə təmin edir [7].

Ümumiyyətlə, Maliyyə Monitoring Xidmətinin fəaliyyəti maliyyə bazarında iştirak edən subyektlərin üzərinə müəyyən öhdəliklər qoyur. Bu öhdəliklər, əməliyyatların şəffaf aparılması, şübhəli əməliyyatların vaxtında aşkarlanaraq bildirilməsi və daxili nəzarət sistemlərinin qurulmasını əhatə edir. Beləliklə, xidmətin normativ bazaya əsaslanan fəaliyyəti, ölkədə maliyyə təhlükəsizliyinin gücləndirilməsinə və bazar iştirakçılarının məsuliyyətinin artırılmasına şərait yaradır.

Maliyyə Monitoring Xidməti apardığı yoxlamalar əsasında özünün illik hesabatlarını hazırlayır və həmin hesabatlar ictimaiyyət üçün açıqlığının təmin edilməsindən ötrü internet saytlarında yerləşdirilir. Həmin hesabatlarda daxili nəzarət və monitoringlə bağlı mühüm məqamlar, o cümlədən maliyyə hesabatlarının hazırlanmasının əsasları, bu sahədə prosedurlar və məsuliyyətlər, müstəqil auditorlar və onların hesabatları, ölkənin

maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatlar və s. öz əksini tapır.

Ölkənin maliyyə sektorunun dayanıqlı, şəffaf və rəqabətqabiliyyətli şəkildə inkişaf etdirilməsi məqsədilə hazırlanmış vacib sənədlərdən biri “Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”dir. Bu strategiya yalnız maliyyə xidmətlərinin genişləndirilməsini deyil, həmçinin maliyyə bazarlarında effektiv nəzarət və monitoring mexanizmlərinin yaradılmasını da hədəfləyir. Onun əsas məqsədlərindən biri də investorların hüquqlarının qorunması, risklərin düzgün qiymətləndirilməsi və maliyyə sistemində inamın artırılmasıdır [8].

Bütün bunlar son nəticədə ölkədə daxili nəzarət və monitoring sistemlərinin təkmilləşdirilməsini zəruri edir. Strateji Yol Xəritəsi, xüsusilə də bank sektoru, sığorta, qiymətli kağızlar və pensiya bazarları daxil olmaqla bütün maliyyə institutlarında idarəetmə standartlarının gücləndirilməsini qarşıya məqsəd qoyur. Bu çərçivədə daxili nəzarət sistemləri beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşdırılır, risk əsaslı yanaşma tətbiq olunur və maliyyə məlumatlarının şəffaflığı artırılır. Strateji Yol Xəritəsi çərçivəsində maliyyə bazarlarının iştirakçıları arasında məlumat axınının şəffaflaşdırılması və hesabatlılıq səviyyəsinin artırılması da daxili nəzarət sistemlərinin gücləndirilməsinə töhfə verir. Bu proseslər bazarda manipulyasiya hallarının qarşısını almaqla, investorların maraqlarının qorunmasına və maliyyə xidmətlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə şərait yaradır.

Qeyd edək ki, ölkənin maliyyə bazarında daxili nəzarət və monitoring mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində islahatların reallaşdırılması üçün üçün yalnız qanunların və normativ-hüquqi aktların qəbul edilməsi kifayət deyil, onların effektiv icrası və daim yenilənməsi də əsas şərtidir. Maliyyə bazarlarında sürətli dəyişikliklər fonunda nəzarət və monitoring mexanizmlərinin də çevik şəkildə uyğunlaşdırılması və inkişaf etdirilməsi davamlı qanunvericilik təşəbbüsləri ilə təmin olunmalıdır.

Maliyyə institutları daxilində daxili nəzarət strukturunun müstəqilliyinin gücləndirilməsi də vacibdir. Bu məqsədlə daxili audit bölmələri birbaşa idarə heyətinə və ya audit komitəsinə hesabat verməlidir ki, onların fəaliyyəti idarəetmə orqanlarının təsirindən kənarda qalsın. Bu,

potensial risklərin aşkarlanmasında və operativ qərarların qəbulunda obyektivliyi təmin etmək baxımından önəmli hesab olunur. Qlobal maliyyə böhranları göstərdi ki, zəif daxili nəzarət mexanizmləri və onların icraedici orqanlardan asılılığı ciddi risklərə yol açır. Buna görə, daxili nəzarət strukturunun təşkilati müstəqilliyinin gücləndirilməsi bu sahədə prioritet məsələyə çevrilmişdir. Daxili audit və nəzarət orqanlarının birbaşa idarə heyətinə və ya audit komitəsinə tabe olması, icraedici idarəetmədən kənar mövqedə fəaliyyət göstərməsi müstəqillik baxımından əsas şərtidir. Digər tərəfdən, daxili nəzarət strukturunun funksional müstəqilliyi yalnız onun adekvat maddi, insan və texnoloji resurslara malik olması ilə mümkündür. Əgər daxili nəzarət bölməsi kifayət qədər bu tip resurslara malik deyilsə, bu, onun fəaliyyətini məhdudlaşdıracaq və səmərəliliyi azaldacaq. Bunun qarşısını almaqdan ötrü institut daxilində daxili nəzarətə ayrılan büdcənin müstəqil şəkildə idarə olunması və audit komitəsinin nəzarəti altında saxlanılması tövsiyə olunur.

Ölkədə maliyyə bazasının daha dayanıqlı və şəffaf fəaliyyət göstərməsi üçün rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi mühüm strateji istiqamətə çevrilmişdir. Rəqəmsal texnologiyaların daxili nəzarət və monitorinq mexanizmlərinin tətbiqində önəmli rol malikdir ki, bu, olaraq, real vaxt rejimində məlumatların toplanması və təhlil edilməsi imkanlarının yaradılması ilə özünü göstərir. Ənənəvi nəzarət alətləri çox vaxt gecikmiş məlumatlar əsasında qərar verməyə imkan verdiyi halda, rəqəmsal həllər qərarların operativliyini və dəqiqliyini artırır. Məsələn, böyük verilənlər və süni intellekt texnologiyaları vasitəsilə bank və maliyyə təşkilatları qeyri-qanuni əməliyyatları və potensial riskləri vaxtında aşkar edə bilər ki, bu da daxili nəzarət sistemlərinin daha çevik və effektiv işləməsinə şərait yaradır.

Blokçeyn texnologiyasının tətbiqi də maliyyə əməliyyatlarında şəffaflığı təmin edə bilər. Bu texnologiyalar vasitəsilə hər bir əməliyyat qeydə alınır və dəyişdirilməsi mümkün olmayan formada saxlanılır ki, bu da saxtakarlıq hallarının qarşısının alınmasında önəmli rol oynayır. Daxili audit orqanları bu texnologiyadan istifadə etməklə maliyyə axınlarını izləmək və hesabatlılığı artırmaq imkanına malik olur. Monitorinq sahəsində rəqəmsal həllərin tətbiqi dövlət tənzimləyici qurumları üçün də üstünlüklər yaradır. MB,

Maliyyə Monitorinq Xidməti və digər nəzarət orqanları rəqəmsal platformalar vasitəsilə bazar iştirakçılarının fəaliyyətinə daha effektiv formada nəzarət edə, mütəmadi hesabatları avtomatlaşdırılmış qaydada əldə edə bilirlər. Bununla da insan faktoru ilə bağlı səhvlərin və gecikmələrin qarşısı alınır, qəbul edilmiş qərarların obyektivliyi artır.

Qeyd edək ki, ölkəmizin MB-nin idarə heyəti 2024-cü ilin dekabrın 24-də 2024-2029-cu illər üzrə Nəzarət Texnologiyaları üzrə Strateji Yol xəritəsini təsdiq etmişdir. MB, bu Yol Xəritəsi ilə nəzarət proseslərində texnologiyalardan (SupTech alətlərindən) və məlumatlardan istifadəni genişləndirməyi, maliyyə sektorunun şəffaflığını və riskə əsaslanan nəzarəti gücləndirməyi məqsəd qoyur. Ümumilikdə, bu sənəd nəzarət texnologiyaları vasitəsilə nəzarətin səmərəliliyini artırmaq, maliyyə institutlarının və sistemin dayanıqlığını gücləndirmək, hesabatlılığı və uyğunluq səviyyəsini yüksəltmək məqsədini daşıyır [9].

Ümumiyyətlə, rəqəmsal texnologiyaların maliyyə bazasına inteqrasiyası daxili nəzarət və monitorinq sistemlərinin effektivliyini xeyli dərəcədə artırır. Bu, ölkənin maliyyə sabitliyinin qorunması, bazar iştirakçılarının etibarının möhkəmləndirilməsi və beynəlxalq rəqəbat qabiliyyətinin yüksəldilməsi baxımından strateji önəm daşıyır. Gələcəkdə bu sahədə innovativ yanaşmaların daha da genişlənməsi, rəqəmsal transformasiyanın sürətlənməsi və tənzimləyici çərçivələrin uyğunlaşdırılması əsas prioritetlər olmaqda davam edəcəkdir.

İnsan kapitalı da nəzarət və monitorinq sistemlərinin effektivliyində həlledici rol oynayır. Bu səbəbdən maliyyə institutlarında çalışan mütəxəssislərin ixtisaslarının artırılması, onların beynəlxalq sertifikatlaşdırma proqramlarında iştirakının təmin edilməsi, etik davranış prinsiplərinə riayət olunması və korrupsiya risklərinin azaldılması baxımından maarifləndirmə işlərinin aparılması vacibdir. Daxili nəzarət sistemlərinin yalnız formal prosedurlar toplusu deyil, canlı və inkişaf edən bir idarəetmə mədəniyyəti kimi qəbul olunması təşviq edilməsi də zəruridir.

İnformasiyanın təhlükəsizliyi və məxfiliyin qorunması da daxili nəzarət mexanizmlərinin ayrılmaz hissəsidir. Bu kontekstdə informasiya sistemlərinin qorunması, kibertəhlükəsizlik stra-

tegi-yalarının tətbiqi və texniki nəzarət tədbirlərinin reallaşdırılmasını məqsəduyğun hesab edirik. Son illər bəzi xarici ölkələrdən edilən kibercümlər və məlumat sızıntıları göstərir ki, bu sahədə ciddi yanaşma və investisiya tələb olunur.

2024-cü ildə Azərbaycanın maliyyə bazarlarında kibertəhlükəsizlik səviyyəsini qiymətləndirmək məqsədilə maliyyə institutlarının fəaliyyəti üzrə sorğular aparılmışdır. Bu sorğularda 51 maliyyə qurumu, o cümlədən banklar, sığorta şirkətləri və digər maliyyə bazarı iştirakçıları iştirak

etmişdir. Keçirilən sorğular zamanı informasiya aktivlərinin müəyyənəşdirilməsi və qorunması, təhlükəsizlik hadisələrinin aşkarlanması, onlara adekvat cavab verilməsi və bu hadisələrin aradan qaldırılması, eləcə də məlumatların məxfiliyi mövzuları təhlil edilmişdir. Sorğuların nəticələrinə əsasən məlum olmuşdur ki, “fəaliyyətin bərpası” və “təhlükəsizlik hadisələrinə reaksiyavermə” göstəriciləri ölkənin maliyyə sektorunun kibertəhlükəsizlik üzrə ortalama səviyyəsindən aşağıdır (cədvəl 1).

Cədvəl 1.

Maliyyə institutları üzrə kibertəhlükəsizliyin vəziyyəti

	Orta göstərici	Sektorlar		
		Bank	Sığorta	Ödəniş bazarı
İnformasiya aktivlərinin müəyyənəşdirilməsi	2,3	2,5	1,9	2,85
İnformasiya aktivlərinin mühafizəsi	2,51	2,2	2,1	3,25
Təhlükəsizlik hadisələrinin aşkarlanması	2,65	2,4	2,2	3,35
Təhlükəsizlik hadisələrinə reaksiyavermə	2,05	1,8	1,2	3,15
Məlumatların məxfiliyi	2,33	2,4	2,2	2,4
Fəaliyyətin bərpası	1,83	1,9	1,5	2,1
Orta göstərici	2,28	2,14	1,85	2,85

Mənbə: [10, s.4-5].

Cədvəl 1-dən aydın görünür ki, banklar və ödəniş bazarı iştirakçılarının kibertəhlükəsizlik səviyyəsi sığorta şirkətləri ilə müqayisədə daha yaxşıdır. “Təhlükəsizlik hadisələrinin aşkarlanması” indikatoruna görə, banklar və ödəniş bazarı iştirakçıları kibertəhlükəsizlik səviyyəsi 2,4-dən yuxarı qiymətləndirilmişdir. Maliyyə sektorunun ümumi kibertəhlükəsizlik göstəricisi isə hər üç segment üzrə 2,28 səviyyəsində olmuşdur. Konkret olaraq, bank sektoru 2,14; sığorta təşkilatları 1,85; ödəniş bazarları isə 2,85 göstəricisi ilə fərqlənmişdir. Bu nəticələrdən belə qənaətə gəlmək olar ki, maliyyə bazarlarının hər üç segmentində fəaliyyət göstərən iştirakçılar kibertəhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi istiqamətində tədbirləri gücləndirməli və bu sahəyə xüsusi önəm verməlidirlər.

Qarşılıqlı informasiya mübadiləsi və inteqrasiya digər vacib məqamlardan biridir. Müxtəlif maliyyə institutları, dövlət tənzimləyici orqanları və audit qurumları arasında informasiyanın bölüşdürülməsi və koordinasiya fəaliyyət nəticəsində daha effektiv nəzarət mühiti formalaşır. Bu məqsədlə vahid monitoring platformaları, mərkəzləşdirilmiş məlumat bazaları və elektron hesabat sistemləri yaradılmalı, onlar davamlı şəkildə təkmilləşdirilməlidir. Bu sistemlər real vaxt rejimində

məlumatların əldə olunmasına və qiymətləndirilməsinə imkan verməklə qərar qəbul etmə proseslərinin sürətləndirir və risklərə qarşı çevik reaksiya verilməsini təmin edir.

Nəticə

Beləliklə, ictimai nəzarət və şəffaflıq artırılmışdır ki, bunun üçün vətəndaş cəmiyyəti institutları, media və müstəqil ekspertlərin bu proseslərdə iştirakı stimullaşdırılmalıdır:

✓ Maliyyə qurumlarının dövrü hesabatlarının ictimaiyyətə açıq formada təqdim edilməsi, habelə müstəqil reyting və audit qurumlarının fəaliyyətinə geniş imkanların yaradılması daxili nəzarət və monitoring mexanizmlərinin gücləndirilməsinə töhfə verə bilər;

✓ Ölkənin maliyyə bazarında daxili nəzarət və monitoring mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi kompleks yanaşma tələb edən strateji bir məsələdir. Buraya hüquqi baza, texnoloji infrastruktur, beynəlxalq təcrübənin yerli şəraitə uyğunlaşdırılması, insan resursları, idarəetmə mədəniyyəti və s. kimi bir çox amillər daxildir;

✓ Bu mexanizmlərin səmərəli işləməsi təkcə maliyyə bazarlarının dayanıqlığını deyil, həmçinin

ölkənin iqtisadi inkişafının davamlılığını və investor etimadını da təmin edir;

✓ Bu səbəbdən, dövlət və özəl sektor arasında əməkdaşlıq gücləndirilməli, yeni texnologiyalar tətbiq edilməli və beynəlxalq təcrübədən yararlanmaqla sistemin davamlı inkişafı təmin edilməlidir və s.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Məlikova, L.Ə. Bağırova, Z.V. Azərbaycan Respublikasının maliyyə bazarlarının təkmilləşdirilməsi problemləri və həlli yolları. Elmi Xəbərlər № 4, 2023, – s.8-15.

2. Novruzova, N.Z. Müəssisələrin fəaliyyətinin səmərəliliyinin və şəffaflığının artırılmasında daxili nəzarətin rolu. “Kooperasiya” elmi-praktiki jurnal №3(62)-2021, – s.126-133.

3. ARMB-nin illik hesabatları: [Elektron resurs] / URL: <https://uploads.cbar.az/assets/c6426af9cd2368b44eb7ca4c6.pdf>.

4. Musayev, S.İ. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə nəzarətinin təsirinin artırılması istiqamətləri. İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş diss. avtoreferatı./ – Bakı, 2017. –28 s.

5. Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi yanında Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyi haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 9 fevral 2009-cu il tarixli 48 nömrəli Fərmanı.

6. Maliyyə xidmətləri bazarında tənzimləmə və nəzarət sisteminin idarəedilməsinin təkmilləşdirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. – Bakı, – 28 noyabr 2019.

7. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Monitorinqi Xidmətinin Nizamnaməsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. – Bakı, – 18 iyul 2018.

8. Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi. – Bakı, – 6 dekabr 2016.

9. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının 2024-2029-cu illəri əhatə edəcək Nəzarət Texnologiyaları (SupTech) üzrə Yol Xəritəsinin qısa icmalı: [Elektron resurs] / URL: <https://uploads.cbar.az/assets/feeb62eb12b5c144ca99818e.pdf>.

10. ARMB. Maliyyə bazarları üzrə təhlükəsizlik strategiyası: [Elektron resurs] / URL: <https://uploads.cbar.az/assets/9018b71b0859bc7a490ea0f22.pdf>

Рамиль Векил оглу ГУСЕЙНОВ

Доктор философии по экономике,

начальник Управления внутреннего контроля и мониторинга Государственного казначейского агентства при Министерстве финансов Азербайджанской Республики.

E-mail: [ramil @live.ru](mailto:ramil@live.ru)

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМОВ ВНУТРЕННЕГО КОНТРОЛЯ И МОНИТОРИНГА НА ФИНАНСОВОМ РЫНКЕ СТРАНЫ

Резюме

Целью исследования является изучение мер по совершенствованию механизмов внутреннего контроля и мониторинга на финансовом рынке страны. С этой целью исследованы проблемы усиления функционирования финансовых рынков в Азербайджане. Разъяснена сущность механизмов внутреннего контроля и мониторинга. Проанализирован рынок ценных бумаг, как один из основных видов финансового рынка в Азербайджане. Приведен объем государственных облигаций и нот ЦБ в обращении по номинальной стоимости. В статью включены материалы, связанные с деятельностью Государственного казначейского агентства. Даны предложения по совершенствованию механизмов внутреннего контроля и мониторинга на финансовом рынке страны в современных условиях.

Метод исследования – включал применение ряда научных методов, таких как научная абстракция, анализ, синтез, сравнение и обобщение. При этом учитывались труды исследователей

и официальные документы, методические подходы по проблемам совершенствования механизмов внутреннего контроля и надзора на финансовом рынке.

Результаты исследования – предложения, изложенные в статье, имеют потенциал для использования в мерах по совершенствованию механизмов внутреннего контроля и мониторинга на финансовом рынке в современную эпоху и при разработке новых механизмов.

Ключевые слова: финансы, контроль, мониторинг, финансовые рынки, внутренний контроль, механизмы мониторинга.

Ramil Vekil HUSEYNOV

Doctor of Philosophy in Economics,

Head of the Internal Control and Monitoring Department of the State Treasury Agency under the Ministry of Finance of the Republic of Azerbaijan.

E-mail: ramil_live@live.ru

IMPROVING INTERNAL CONTROL AND MONITORING MECHANISMS IN THE COUNTRY'S FINANCIAL MARKET

Summary

The purpose of the study is to study measures to improve internal control and monitoring mechanisms in the country's financial market. For this purpose, the problems of strengthening the functioning of financial markets in Azerbaijan have been investigated. The essence of internal control and monitoring mechanisms has been explained. The securities market, as one of the main types of the financial market in Azerbaijan, has been analyzed. The volume of government bonds and CB notes in circulation at face value is given. Materials related to the activities of the State Treasury Agency are included in the article. Proposals have been made to improve internal control and monitoring mechanisms in the country's financial market in the current conditions.

The research method – used a number of scientific methods such as scientific abstraction, analysis, synthesis, comparison and generalization. Along with these, attention was paid to the works of researchers and official documents, methodological approaches on the problems of improving internal control and monitoring mechanisms in the financial market.

The results of the study – the proposals given in the article have the potential to be used in measures to improve internal control and monitoring mechanisms in the financial market in the modern era and in the development of new mechanisms.

Key words: finance, control, monitoring, financial markets, internal control, monitoring mechanisms.